מערות קברים מתקופת הברונזה הביניימית בחניתה

אלי ינאי ואריה רוכמן־הלפרין

בשנת 1969 נחשפו כמה מערות קבורה (**ח״א** תשכ״ט) במהלך חפירת יסודות למקלט בשטח מגורי הילדים בקיבוץ חניתה (נ״צ רי״ח 2165/7770, רי״י 1665/2770). אחת המערות נהרסה כנראה עם חפירת היסודות, ושרד ממנה רק חלק מכוך מוארך; שאר המערות נפגעו פחות.[1] תיאור המערות לא נמצא, ועל כן דוח זה כולל רק תיאור טיפולוגי של הממצא.

בקיבוץ נחפרו בעבר מערות קבורה דומות (ידעיה תשכ״א; נגבי, ללא תאריך; זינגר ודר תשמ״ו), שבהן נתגלו כלי חרס, חפצי ברונזה ותכשיטים מתקופת הברונזה הביניימית (הב״ק 4).

הממצא

במערות נתגלה ממצא האופייני לתקופת הברונזה הביניימית: כלי חרס, ובהם פכים וקנקנים, חפצי מתכת — אחורי חנית, פגיונות, ראש חץ ומרצעים — וכן תכשיטים, כגון סיכות רכיסה, חרוזים ומחרוזת. כל הממצאים נמצאים היום במוזיאון חניתה.

כלי חרס

נמצאו 13 כלי חרס שלמים, בהם תשעה קנקנים וארבעה פכים (איורים 1, 2). הכלים שונים אלה מאלה בפרטים, ולכן כמעט כל כלי מייצג טיפוס בפני עצמו. רוב הכלים (למעט מס׳ 9 ו־13, להלן) יוצרו מטין מעורב בכמות מעטה של גריסי אבן בצבעי אפור ולבן, ונצרפו לחרס שגונו כתום־אדמדם עם ליבה אפורה. קנקן מס׳ 9 עשוי חרס לבן־ורוד בהיר מאוד וליבתו ורודה כהה עם הרבה גריסי אבן בגוונים ובגדלים הדומים לאלה של הקנקנים האחרים. אפשר שהשוני בגוון של כלי מס׳ 9 נובע מכך שהוא נצרף בטמפרטורה אחרת. פך מס׳ 13 עשוי מטין מנופה היטב עם מעט גריסי אבן לבנה (אולי גיר?), שנצרף לחרס אפור־צהבהב; בשונה מהגריסים הגדולים שבחומר הכלים האחרים, הגריסים שבחרס פך מס׳ 13 קטנים ואף מיקרוסקופיים. גריסי החומר של רוב הכלים מייצגים היטב את הסלעים של רכס הסֶלֶם, הבנוי מגיר קרטוני מעורב בכמות רבה של צור שצבעו שחור ואפור, ולפיכך סביר שנעשו בקרבת האתר.

כל הכלים, למעט פך מס׳ 13, יוצרו בעבודת יד ופניהם הוחלקו. פך מס׳ 13 כויר על אובניים, הדופן שלו דקה, והחומר שלו מתכתי. מבנה גופם של רוב הכלים כדורי או כדורי פחוס. ברוב הקנקנים הבסיס עגול וברוב הפכים הבסיס שטוח. על קנקן אחד (מס׳ 3) הודבקו שתי ידיות מדף שגימורן גלי בדומה למסורת ידיות המדף מתקופת הברונזה הקדומה; ליתר הקנקנים אין ידיות. לידיות של הפכים יש חתך שטוח, סגלגל או עגול, אך מספרם המועט של הפכים מקשה לשייכם לטיפוסי ידיות.

על שני הקנקנים מטיפוס 1 (להלן) נמצאו גדילים מודבקים, ועליהם עיצוב פלסטי דמוי חבל; עיטור אחד עדין מעט והשני גס ומחוספס. על שני הקנקנים מטיפוס 7 (להלן) נמצאו חריתות אופקיות של כלי עם חוד יחיד בחיבור שבין הצוואר לגוף (אורכה של כל חריתה כ־8 מ״מ, רוחבה 1.5 מ״מ ועומקה 1 מ״מ). בחלקו העליון של הגוף של פך מס׳ 13 נחרתו קווים גליים במסרק בן ארבע שיניים. החריתה נעשתה בתנועת יד בעת שהכלי הסתובב על האובניים עוד לפני ייבוש הכלי למצב קשה כעור.

קנקנים גדולים (איור 1:1–3).— נמצאו שני טיפוסי קנקנים:

1) קנקן עם גוף פחוס ועיטור חבל אופקי במרכז הגוף (מס׳ 1, 2). הקבלות לטיפוס זה נמצאו בקבר 104 בחניתה (זינגר ודר תשמ״ו: איור 2:1), שם מבנה גופם של הכלים פחות פחוס, ובקבר בנחף (גצוב תשנ״ה: איור 3:6), אם כי שם גוף הקנקן הוא כדורי (כמו קנקנים אחרים בנחף).

2) קנקן עם גוף כדורי וידיות מדף (מס׳ 3). הקבלה לטיפוס זה נמצאה בקבר 8 בגלעד (מאיר 1974: איור 6:5); הקבלה לידית מדף עם גימור גלי על גוף הקנקן (אולי כדורי) נמצאה בכלי מקבר 2 בכברי (גצוב תשנ״ה: איור 12:3).

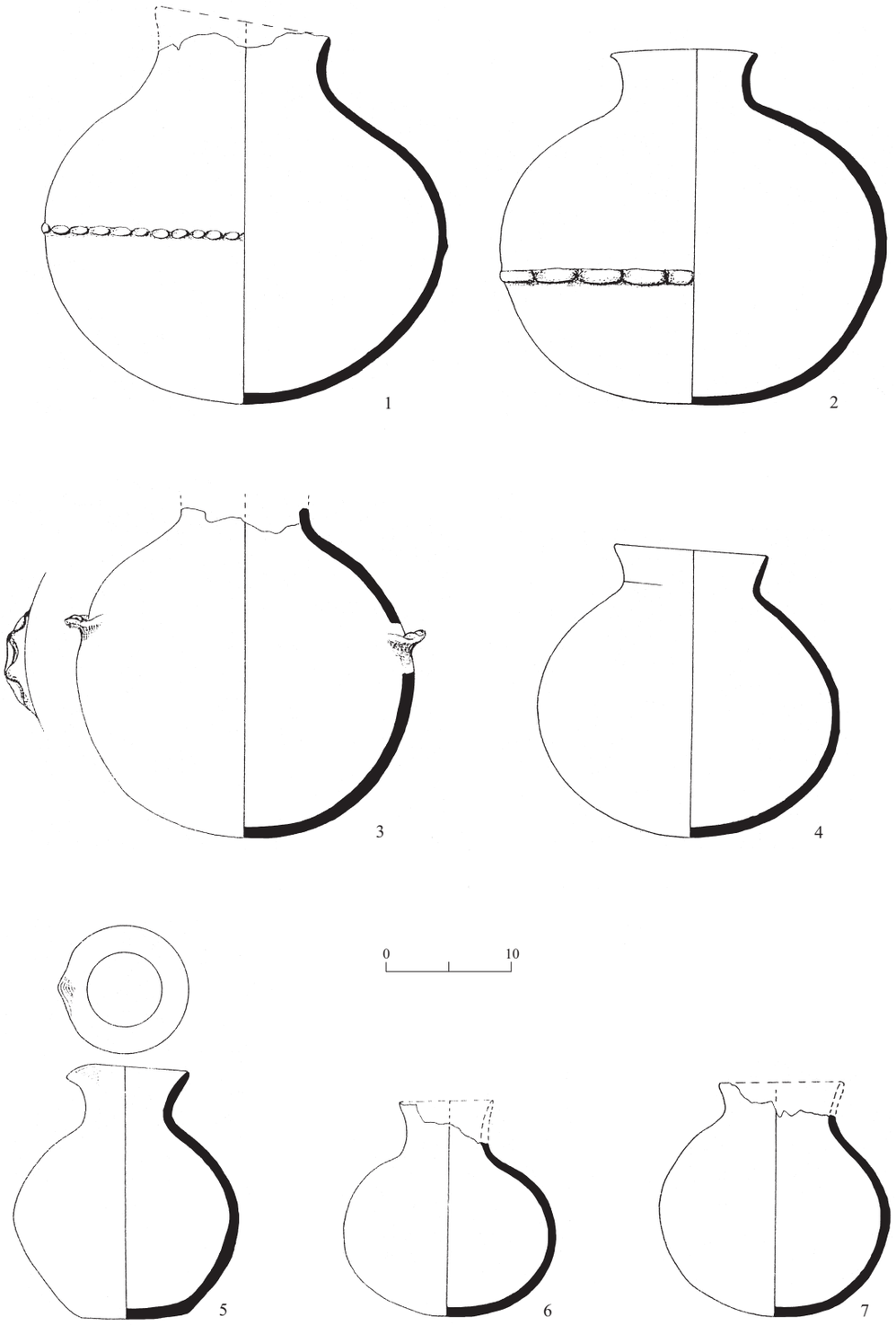

איור 1. ממצא הקנקנים.

◀ איור 1

מס׳	טיפוס	מס׳ חפץ
1	1	69-469
2	1	69-465
3	2	69-467
4	3	69-289
5	4	69-466
6	5	69-463
7	6	69-464

קנקנים בינוניים (איורים 1:4—7; 2:8, 9).— נמצאו חמישה טיפוסים של קנקנים בינוניים:

3) קנקן עם גוף כדורי ושפה זקופה ומחודדת (מס׳ 4).

4) קנקן עם גוף פחוס ושפה זקופה ומחודדת (מס׳ 5).

5) קנקן עם גוף פחוס וצוואר צר (מס׳ 6).

6) קנקן עם גוף כדורי ובסיס מעט שטוח (מס׳ 7).

7) קנקן עם גוף כדורי, בסיס שטוח, צוואר צר, שפת משפך ועיטור חבל בנקודת החיבור של הצוואר לגוף (מס׳ 8, 9).

לקנקנים הבינוניים יש הקבלות בקבר 104 בחניתה (זינגר ודר תשמ״ו: איור 2:5, 6).

בחלק מהקנקנים הבינוניים קיים עיטור חרות בחרת יחיד בנקודת החיבור של הצוואר לגוף. העיטור החרות נחלק לשני סוגים: חריתה אופקית וחריתה אלכסונית. חריתה אופקית נמצאה על כלים מקברים 101 ו־104 בחניתה (זינגר ודר תשמ״ו: איורים 3:9; 4:3) וחריתה אלכסונית — על קנקנים מקבר 2 בכברי (גצוב תשנ״ה: איורים 3:2, 3). מממצאים אלה ניתן להניח שעיטור זה מאפיין את אזור הגליל המערבי.

פכים (איור 2:10—13).— נמצאו ארבעה טיפוסים של פכים:

1) פך עם גוף כדורי, בסיס שטוח, צוואר רחב, שפת משפך וידית סרט (מס׳ 10).

2) פך עם גוף פחוס, בסיס שטוח, שפת משפך רחבה וקצרה וידית עם חתך סגלגל (מס׳ 11).

לפכים מטיפוסים 1 ו־2 עם שפת משפך וצוואר רחב יש הקבלות בקברים 103, 104 ו־106 בחניתה (זינגר ודר תשמ״ו: איורים 3:8; 4:1), בקבר 2 בכברי (גצוב תשנ״ה: איור 3:7) ובקברים 2 ו־3 בנחף (גצוב תשנ״ה: איורים 6:2; 8:3, 5, 7). לפכים בחניתה ידיות עם חתך שטוח וחתך סגלגל כמו לפכים בכברי.

3) פך עם גוף פחוס, בסיס שטוח, צוואר צר, שפת משפך וידית עם חתך עגול (מס׳ 12).

4) פך עם גוף כדורי, בסיס שטוח, צוואר צר, שפת משפך זקופה, ידית עם חתך סגלגל, ודיקור במסרק בן ארבע שיניים בקו גלי על הכתף (מס׳ 13). הכלי (או רק הגימור) נעשה על אובניים. לעיטור הגלי שעל הכתף נמצאו הקבלות אחדות בקברי הזורע (Meyerhof 1989: Figs. 19:230/33; 13/33). צורת הפך והחומר הייחודי שממנו הוא יוצר (ר׳ לעיל) מרמזים שמוצאו לא היה בחניתה כשאר הכלים, אלא במערב עמק יזרעאל.

כלי נשק

ראש חנית (איור 3:1).— הלהב רחב, דמוי עלה מחודד בקצהו, עם שדרה במרכז האורך, התקע צר וארוך ומכופף בקצה בצורת צניפה. ראשי חניתות מסוג זה ידועים בקברי תקופת הברונזה הביניימית בארץ: במעברות (גופנא תשכ״ט: 50, צילום ראשון משמאל) ובטבריה (Tzaferis 1968: Pl. 1:A).

פגיונות (איורים 3:2; 4:3, 4).— נמצאו שני טיפוסים של פגיונות:

1) פגיון צר (מס׳ 2, 3) שלו להב ישר ומתחדד מטיפוס 2 של פיליפ (Philip 1989:389). לפגיון מס׳ 2 יש חתך מעוין ושטוח, תקע טרפזי, ארבעה תקעים למסמרים שצורתם רבועה (אורך הלהב 260 מ״מ, רוחבו 28 מ״מ, עוביו 4 מ״מ), שבהם נותרו מסמרים באתרם (ר׳ Philip 1989: Cat. No. 725). לפגיון מס׳ 3 להב (אורך הלהב 155 מ״מ, רוחבו 32 מ״מ, עוביו 2 מ״מ) ללא שדרה מרכזית, עם חתך שטוח, ותקעים לשלושה מסמרים שצורתם משולשת, שבהם נותרו מסמרים (ר׳ Philip 198: Cat. No. 710). פגיונות מטיפוס זה ידועים בארץ: בגלעד (מאיר 1974: איור 8:1) ובג׳עדן (Epstein 1985:40, Pl. IX:19 Ja‘dan).

2) פגיון עם להב שעליו חריצים כפולים לאורך השדרה (מס׳ 4; אורך השבר 231 מ״מ, רוחבו 36 מ״מ, עוביו 4 מ״מ), מטיפוס 3 של פיליפ (Philip 1989:398, Type 3; 400, Cat. No. 711). פגיונות מטיפוס זה נמצאו בדגניה א׳ (כוכבי תשל״ג: 52, איור עליון: ראשון משמאל), במעיין ברוך (Amiran 1961:84, Fig. 8:20) ובגלעד (מאיר 1974: איור 8:4).

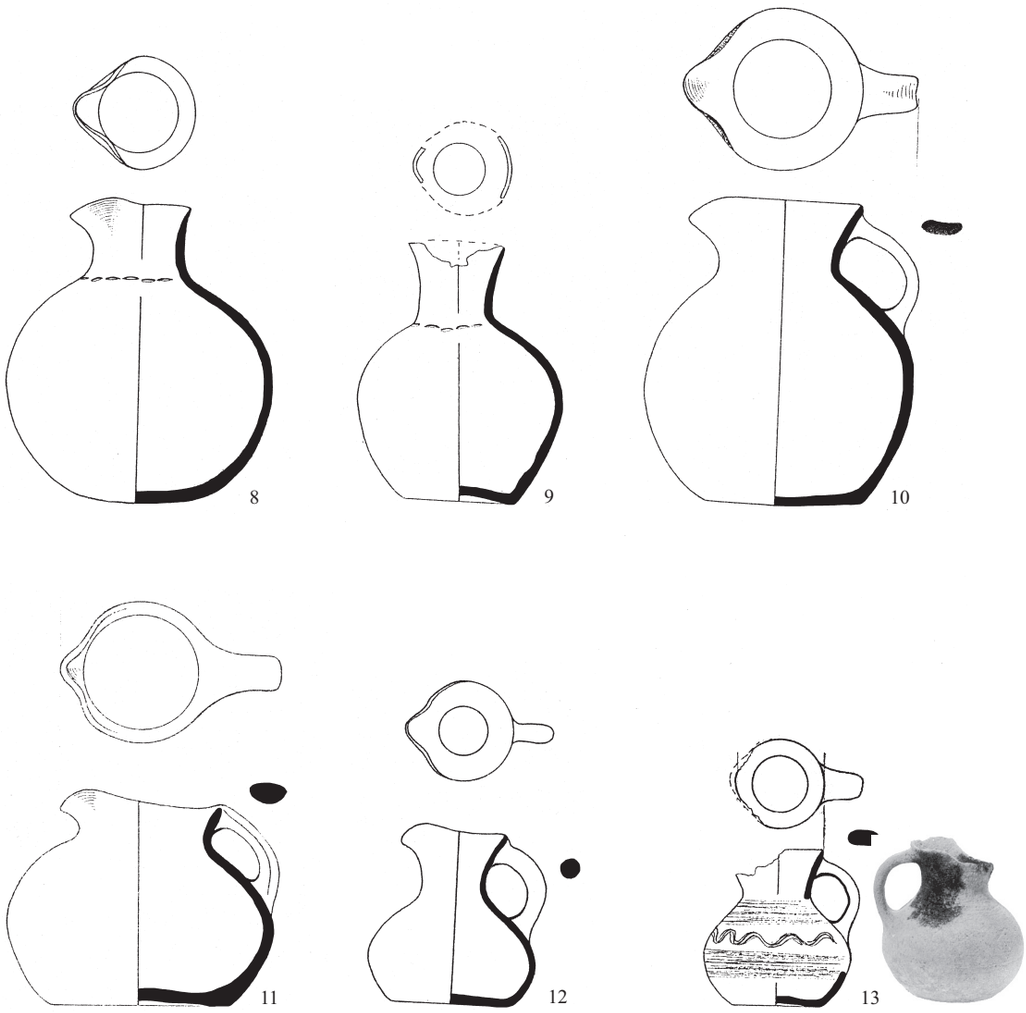

איור 2. קנקנים (8, 9) ופכים (10–13).

מס׳	הכלי	טיפוס	מס׳ חפץ
8	קנקן	7	69-288
9	קנקן	7	69-286
10	פך	1	69-462
11	פך	2	69-459
12	פך	3	69-461
13	פך	4	69-460

0 2

איור 3. כלי הנשק.

מס׳	תיאור	מס׳ חפץ
1	ראש חנית	69-285
2	פגיון	69-284

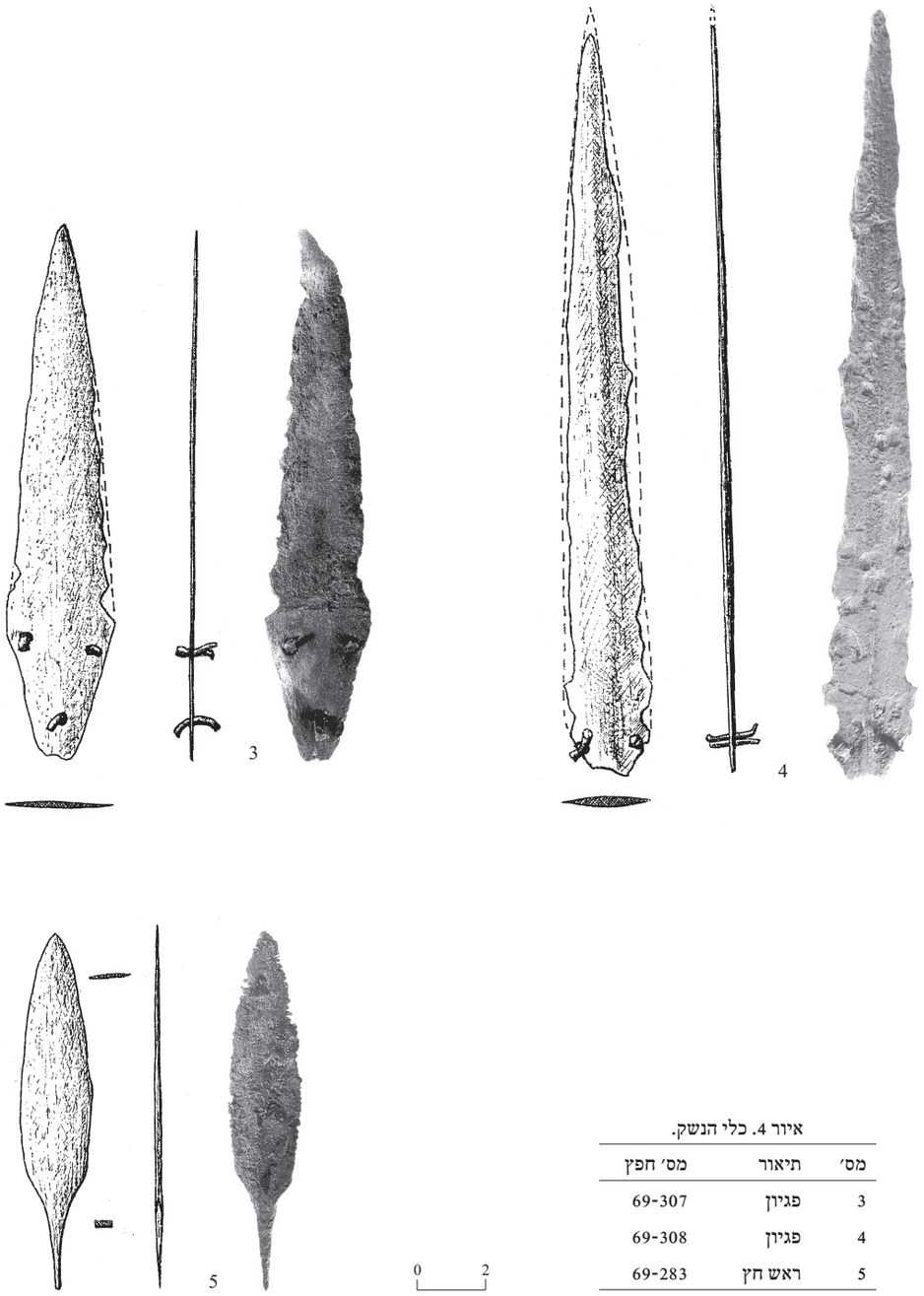

איור 4. כלי הנשק.

מס׳	תיאור	מס׳ חפץ
3	פגיון	69-307
4	פגיון	69-308
5	ראש חץ	69-283

ראש חץ (איור 4:5).— הלהב של ראש החץ דמוי עלה דק, התקע צר וחתכו רבוע, ארוך ומתחדד כלפי הקצה. לראשי חצים מסוג זה, שנמצאו בקברי תקופת הברונזה הביניימית בארץ, יש ידיות שחתכן מעוגל או מרובע: בחניתה (אפשטיין תשל"ה: לוח ד:3ד), בטבריה (Tzaferis 1968: Pl. 1:A), במעיין ברוך (Amiran 1961: Pl. XII:9/2) ובדולמנים שבגולן (אפשטיין תשל"ה: לוח ד:1). אלכסנדר (תשנ"ט:82, איורים 4:1–3) שחפרה שתי מערות בח'רבת נצר אל־דין שבמורדות טבריה כינתה אותם סכינים, והיא מביאה הקבלה גם ממנחמיה (ור' גם Bahat 1976: Fig. 4:5).

כלי עבודה

מרצע (איור 5:1).— המרצע עשוי מוט דק, שבור בשני צדיו: לצד האחד חתך עגול ולשני חתך מרובע. הידית נקבעה בצד המרובע, וכך נמנע סיבוב החוד בידית בעת שימוש; הידיות נעשו בדרך כלל מעץ, ולכן רובן לא נשתמר. מרצעים דומים נפוצים במכלולים של תקופת הברונזה הביניימית: בגלעד (מאיר 1974: איור 7:4, 5), בהזורע (Meyerhof 1989: Pl. 3:8:29) ובנחף (גצוב תשנ"ה: איור 9:2, 3). נראה אם כן, שלפחות הפריטים עם חוד מרובע וחוד עגול שימשו מרצעים, אך אפשר שחודים דומים שחתכם שונה, שימשו גם סיכות או אף מקדחים (גרינברג תשנ"ג:94, איור שמאל בעמ' 97).

תכשיטים

הממצא כולל סיכות מנחושת או מברונזה, סיכת יתד מעצם, חרוז מעצם ומחרוזת. תכשיטים אלה שימשו בדרך כלל לאורך תקופות ארוכות ולכן קשה לתארך אותם במדויק, אך מכיוון שנמצאו יחד עם כלי החרס וכלי הנשק מתקופת הברונזה הביניימית ניתן להניח שגם הם מתקופה זו.

סיכות ממתכת (איור 5:2–6).— הסיכות נחלקות לשני טיפוסים:

1) סיכות מס' 2–5 עשויות מוט דק וארוך, שחתכו עגול, קצהו האחד מחודד והשני מרוקע, מקופל ומצונף; סיכות מסוג זה שימשו ככל הנראה לרכיסת בגדים. הן נמצאו באתרים מתקופת הברונזה הביניימית בצפון הארץ: בכברי (גצוב תשנ"ה:*6, איור 4:2–5), בהזורע (Meyerhof 1989: Pls. 7:8:29; 21:23; 47:23) ובגלעד (מאיר 1974: איור 7:9, 10).

2) סיכה מס' 6 ארוכה (167 מ"מ אורך, 5 מ"מ רוחב), ולה שני קצוות מחודדים. הקבלות נמצאו בחניתה (נגבי, ללא תאריך: ציור 2:3 [מחט]), בגבעתיים, שם נמצאו שתי סיכות ברונזה קצרות שחתכן מרובע וקצותיהן חדים (זוסמן ובן־אריה תשכ"ו:39, איור 10:2, 3), ובדולמנים בגולן, שם נתגלו סיכות עם שני קצוות, לאחד חתך מרובע ולשני חתך עגול (Epstein 1985: Figs. 2:2; 3:19; 5:8; Pl. IX:16). סיכות אלה אופייניות לתקופת הברונזה הביניימית. סיכות במגוון אורכים נפוצות גם בתקופת הב"ת 1 במכלולים בכל הארץ ובסוריה.

סיכה מעצם (איור 5:7).— למוט הסיכה הדק והארוך חתך עגול, קצה מחודד וקצה מגולף לכעין וו. לא נמצאה הקבלה מדויקת מעצם לסיכה זו, ואולי יש לראות בה חיקוי לסיכות הברונזה הנפוצות בארץ בתקופה זו. סיכות מעצם שלהן צורה אחרת, לא כעין וו בקצה האחד, נמצאו בחניתה (נגבי, ללא תאריך: איור 2 [קבר 3:II], צילום 10), בגלעד (מאיר 1974:11, 13, 21, 28–29, 31–32, 34, 38, 48, איורים 6:4, 5; 7:3), בתל מבורך (Stern 1984: Fig. 18:4–5), באל־ג'סר (Ory 1946: Pl. XIII:43, 45), בגולן (Epstein 1985: Fig. 14, Pl. IX:17, 18), בעינן (Eisenberg 1985: Fig. 10:59–65) ובנמל תל אביב (קפלן תשט"ז [ללא איורים]).

חרוז מעצם (מס' רישום 471–69; איור 6:1).— חרוזים עשויים עצם נמצאו בצפון הארץ: בגנוסר (אפשטיין תשל"ד:21, לוח X:3) ובנחף (גצוב תשנ"ה:*10, איור 9:8 [קבר T3]).

מחרוזת[2] (מס' רישום 470–69; איור 6:2–5).— שני חרוזים כדוריים מעצם (כמו מס' 3), שני חרוזים פחוסים מאבן אודם (כמו מס' 4) וחרוז אחד מצדף דנטליום מוארך (מס' 5) נמצאו יחדיו ושויכו למחרוזת אחת. חרוזי קארניליאן וצדף במגוון צורות נמצאו בצפון הארץ: בחניתה (זינגר ודר תשמ"ו:57,

איור 5 ◂

מס'	החפץ	מס' חפץ	חומר
1	מרצע	69-304	ברונזה
2	סיכה	69-306	ברונזה
3	סיכה	69-281	ברונזה
4	סיכה	69-303	ברונזה
5	סיכה	69-282	ברונזה
6	סיכה	69-305	ברונזה
7	סיכה	69-472	עצם

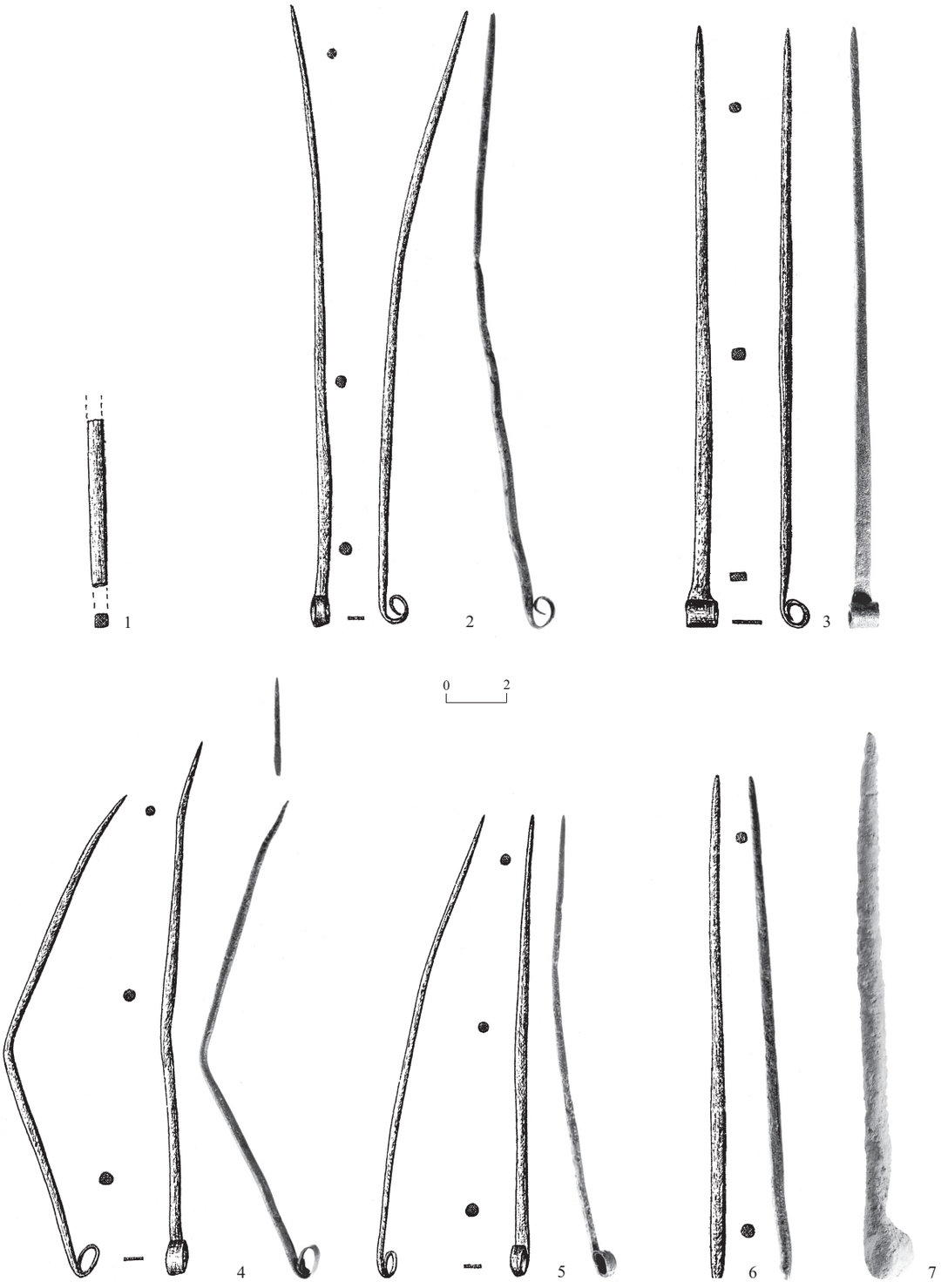

איור 5. מרצע (1); סיכות מברונזה (2–6) ומעצם (7).

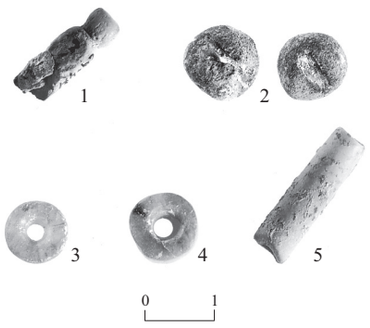

איור 6. חרוזים.

צילום 12), בדולמנים שבגולן (אפשטיין תשל״ה:5), בנחף (גצוב תשנ״ה:*10, איור 7:9, 8 [קבר T3]), בתל רחוב (Yogev 1985: Pl. 2:17), בקדש (Tadmor 1978:11, G) ובאתרים נוספים בגולן (Epstein 1985: Pl. IX:22, 23).

סיכום

המכלול הקירמי שנמצא במערות דומה למכלולים קירמיים מהגליל המערבי שנחשפו בחלק מהקברים בחניתה, בנחף ובכברי, ואפשר לראות בו וריאנט של מכלולי צפון הארץ. מכלולים אלה כוללים כלים עם בסיסים שטוחים, כלים כדוריים ופחוסים. בממצא מחניתה חסרים שני טיפוסים האופייניים לאזור: קנקניות לסוגיהן וסירי בישול כדוריים. ההבדל בין סירי הבישול לקנקנים הבינוניים ניכר בעיקר בשפה המקופלת חוצה של סירי הבישול (זינגר ודר תשמ״ו: איור 2:7, 8) ובשפות הישרות, הגבוהות והזקופות של הקנקנים. לרוב טיפוסי הכלים שהוצגו כאן יש הקבלות מאזור הגליל המערבי ולחלק קטן (הקנקנים הכדוריים עם ידיות המדף) — הקבלות בצפון מישור החוף ובגליל העליון המזרחי. אף על פי שכמה רכיבים טיפולוגיים של המכלול הקירמי מהגליל המערבי חסרים במערות מחניתה שמכלולם מתואר כאן, ולמרות ההקבלות שמקורן מאתרים מרוחקים במעט, יש לראות במכלול שהצגנו מכלול אופייני לגליל המערבי. תדמור (תשל״ג:287) הציעה בעבר כי בגליל המערבי מופיעים שני שלבים מתקופת הברונזה הבניימית, המיוצגים בקברים ובשכבות יישוב. לדעתנו, חלוקתה של תדמור נכונה, ואת המערות מחניתה יש לשייך לשלב המאוחר בתקופה זו. עדות לכך היא שאין בממצאי המערות ולו הקבלה אחת לקבר מראש הנקרה שהיא פרסמה, המתוארך לשלב הקדום של התקופה. הקבר מראש הנקרה דומה מאוד בממצאיו למכלול שפורסם ממערת ח׳וריה באזור ביירות (Beano and Mattar 2002), שתוארך היטב לסוף תקופת הב״ק 3 בחוף הסורי־לבנוני, והוא קדום לתקופת הברונזה הבניימית ולממצא מהמערות בחניתה שנדון כאן.

חפצי הברונזה והתכשיטים השתמרו היטב, ודומים אף הם למכלולי צפון הארץ ומישור החוף, אך גם למכלולים בשאר חבלי צפון הארץ ומרכזה. טיפוסי חפצי הברונזה והתכשיטים הקדומים המשיכו לשמש גם בתקופות מאוחרות ברחבי הארץ, ללא שינויים ניכרים. יוצאת דופן היא הסיכה מעצם שעד כה לא נמצאה לה מקבילה.

הערות

[1] על הגילוי הודיע משה ידעיה מקיבוץ חניתה ליהודה בן־יוסף, מפקח עתיקות בגליל המערבי באותם ימים. בן־יוסף ניקה את המערות בעזרת תלמידי בית הספר חניתה (ר׳ ארכיון רשות העתיקות, תיקיית פיקוח פ/חניתה/X ותיק פ/חניתה/מ; מספר הרשאה בדיעבד A-216/1969–1). תודה לרחל בר־נתן שהפנתה אותנו לפרסום המכלול.

[2] החרוזים נרשמו באוצרות המדינה כמחרוזת, וכך הם מוצגים גם במוזיאון חניתה.

הפניות

אלכסנדר י׳ תשנ״ט. שתי מערות קבורה בח׳רבת נצר אל־דין, במורדות טבריה. **עתיקות** 37: 80–82.

אפשטיין ק׳ תשל״ד. קברים מן התקופה הכנענית התיכונה בכפר סולד ובגנוסר. **עתיקות** ז: 13–40.

אפשטיין ק׳ תשל״ה. בעיית הדולמנים לאור חפירות אחרונות בגולן. **ארץ־ישראל** יב: 1–8.

גופנא ר׳ תשכ״ט. בית־קברות מתקופת הברונזה התיכונה I במעברות. **קדמוניות** ב (6): 50–51.

גצוב נ׳ תשנ״ה. קברים מתקופת הברונזה הקדומה והביניימית בגליל המערבי. **עתיקות** 27: 1*–18*.

גרינברג ר׳ תשנ״ג. שדה רגמים ברמת הנדיב. **קדמוניות** כה (99–100): 91–97.

זוסמן ו׳ ובן־אריה ש׳ תשכ״ו. שדה קברים בגבעתיים. **עתיקות** ג: 27–39.

זינגר א׳ ודר ש׳ תשמ״ו. קברים מתקופת הברונזה התיכונה א׳ בחניתה. בתוך מ׳ ידעיה, עורך. **קדמוניות הגליל המערבי**. תל אביב. עמ׳ 49–65.

ח״א תשכ״ט. מערות קבורה בחניתה. **חדשות ארכיאולוגיות** ל: 11.

ידעיה מ׳ תשכ״א. חניתה הקדומה. בתוך א׳ גיל ומ׳ ידעיה, עורכים. **מערבו של הגליל**. ללא עיר הוצאה. עמ׳ 69–72.

כוכבי מ׳ תשל״ג. קבר־פיר בנוי מתקופת הברונזה התיכונה I בדגניה א׳. **קדמוניות** ו (22): 50–53.

מאיר מ״מ 1974. **קברים קדומים בקרבת קיבוץ גלעד**. קיבוץ גלעד.

נגבי א׳, ללא תאריך. **מערות קברים כנעניות בחניתה**. קיבוץ חניתה.

קפלן י׳ תשט״ז. בית עלמין מתקופת הברונזה בנמל תל־אביב. **עתיקות** א: 1–11.

תדמור מ׳ תשל״ג. קבר ברכס ראש הנקרה מתקופת הברונזה התיכונה I. **ארץ־ישראל** יא: 286–289.

Amiran R. 1961. Tombs of the Middle Bronze Age I at Ma‘ayan Barukh. *‘Atiqot* (*ES*) 3:84–92.

Bahat D. 1976. A Middle Bronze Age I Cemetery at Menahemiya. *‘Atiqot* (*ES*)11:27–33.

Beano F. and Mattar C. 2002. La céramique de la grotte d’al-Hourriyé. *BAAL* 6:146–161.

Eisenberg E. 1985. A Burial Cave of the Early Bronze Age IV (MB I) near ‘Enan. *‘Atiqot* (*ES*) 17:59–75.

Epstein C. 1985. Dolmens Excavated in the Golan. *‘Atiqot* (*ES*) 17:20–58.

Meyerhof E.L. 1989. *The Bronze Age Necropolis at Kibbutz Hazorea* (BAR Int. S. 534). Oxford.

Ory J. 1946. A Middle Bronze Age Tomb at el-Jisr. *QDAP* 12:31–42.

Philip G. 1989. *Metal Weapons of the Early and Middle Bronze Ages in Syria-Palestine* (BAR Int. S. 526). Oxford.

Stern E. 1984. The Middle Bronze Age. In E. Stern ed. *Excavations at Tel Mevorakh (1973–1976)* II: *The Bronze Age* (Qedem 18). Jerusalem.

Tadmor M. 1978. A Cult Cave of the Middle Bronze Age I near Qedesh. *IEJ* 28:1–29.

Tzaferis V. 1968. A Middle Bronze Age I Cemetery in Tiberias. *IEJ* 18:15–19.

Yogev O. 1985. A Middle Bronze Age Cemetery South of Tel Rehov. *‘Atiqot* (*ES*) 17:90–113.

BURIAL CAVES OF THE INTERMEDIATE BRONZE AGE (EARLY BRONZE AGE IV) AT ḤANITA

ELI YANNAI AND ARIEH ROCHMAN-HALPERIN
(PP. 1*–10*)

While digging the foundations of a bomb shelter in Kibbutz Ḥanita (map ref. NIG 21650/77700, OIG 16650/27700) in 1969 several burial caves were exposed. One of the caves was destroyed; all that survived of this cave was an elongated burial niche. The rest of the caves were not damaged as badly. The description of the caves and their cleaning was not found, therefore, this report only deals with the artifacts that were recovered from the tombs. Finds characteristic of the Intermediate Bronze Age were recovered, including 13 complete pottery vessels, metal objects, and jewelry. Similar burial caves were excavated at the kibbutz in the past.

Pottery

Except for Jar No. 9 and Jug No. 13, most of the pottery is made of clay containing small quantities of gray and white stone inclusions , fired to a reddish-orange hue with a gray core. The fabric of the vessels is clearly representative of the rocks in the Sulam Ridge, which is composed of chalky limestone mixed with large amounts of black and gray flint; therefore, it can reasonably be assumed that most of the vessels were produced near the site.

All of the jars and most of the jugs, with the exception of Jug No. 13, are handmade with a smoothed outer surface. Jug No. 13 was fashioned on a wheel and its fabric is metallic. The shape of the vessels, of both the jars and the jugs, is either globular or squat.

Two types of large jars were found: those that have a squat body and horizontal rope decoration on the middle of the body (Nos. 1, 2), and those with a globular body and ledge handles (No. 3). There are five types of medium-sized jars: those with a globular body and a pointed, upright rim (No. 4); a squat body and a pointed, upright rim (No. 5); a squat body and a narrow neck (No. 6); a globular body and a slightly flattened base (No. 7); and a globular body, flat base, narrow neck, funnel-like mouth and rope decoration at the seam where the neck connects to the body (Nos. 8, 9). Some of the medium-sized jars were decorated with a single-pointed instrument at the point where the neck joins the body; this decoration is common on vessels of the Intermediate Bronze Age recovered from tombs in Western Galilee.

Four types of jugs were found: those that have a globular body, flat base, broad neck, funnel-like rim and a strap handle (No. 10); a squat body, flat base, short wide and funnel-like rim and a handle that is elliptical in cross-section (No. 11); a squat body, flat base, narrow neck, funnel-like rim and a handle that is round in cross-section (No. 12); and a globular body, flat base, narrow neck, upright funnel-like rim, and a handle that is elliptical in cross-section (No. 13). On the shoulder of Jug No. 13 are wavy lines that were incised with a four-toothed comb.

Metal Finds

The metal artifacts, tools and jewelry, characteristic of the Intermediate Bronze Age, are made of bronze and are very well preserved. The finds include a spearhead (Fig. 3:1) of a type known from Intermediate Bronze Age tombs in the country. Two types of daggers (Figs. 3:2; 4:3, 4) were found: one (Nos. 2, 3; Type 2 according to Philip's classification) has a straight pointed blade, sometimes without a central spine; the other (No. 4; Type 3 according to Philip's classification) has a blade with double grooves that run the length of the spine.

The arrowhead (Fig. 4:5) has a thin leaf-shaped blade, long and pointed at the end; its tang is narrow, with a square cross-section.

Arrowheads of this kind found in tombs dating to the Intermediate Bronze Age have shafts that are round or square in cross-section.

The awl (Fig. 5:1) is made of a thin rod that is broken at both ends. One side is round in cross-section, the other is square. The handle was attached to the square end, thereby preventing the point from turning in the handle when the tool was being used. The handles were usually made of wood, and therefore, most of them were not preserved. Similar awls are common in the Intermediate Bronze Age assemblages from Gil'ad, Ha-Zore'a and Naḥf.

The jewelry includes bronze pins, a bone fibula pin, a bone bead and a necklace. The pins (Fig. 5:2–6) are divided into two types. The first (Nos. 2–5) is made of a long, thin rod with a round cross-section; one end is pointed and the other is hammered, folded and turbaned. Pins of this type were probably used to fasten garments. The second type of pin has two pointed ends (Fig. 5:6). These pins are characteristic of the Intermediate Bronze Age, but pins of different lengths are also common in MB I assemblages throughout the country, as well as in Syria.

The fibula pin (Fig. 5:7) is made of bone and has a round cross-section. One end is pointed and the other is carved and hook-like. This artifact may be an imitation of the bronze pins that were widely used in the country during this period.

The necklace (Fig. 6:2–5) included two rounded bone beads (like Fig. 6:3), two squat beads made of red stone (like Fig. 6:4) and one bead made of a long dentalium shell (Fig. 6:5). Such jewelry was used over a very long period and is, therefore, difficult to date with precision. However, since these items were found together with the pottery vessels and the weapons from the Intermediate Bronze Age, one can assume they are also from this period.

The pottery assemblage found in the caves resembles the pottery assemblages from Western Galilee that were exposed in some of the tombs at Ḥanita, Naḥf and Kabri and it should be considered a variant of the assemblages from the northern part of the country. Two types of vessels that are characteristic of the region are absent from the Ḥanita finds: amphoriskoi and globular cooking pots. In the past, Miriam Tadmor suggested that two phases of the Intermediate Bronze Age appear in Western Galilee, where they are represented in the tombs and in settlement strata. We agree with Tadmor's division, and accordingly we ascribe the Ḥanita tombs to the late phase of this period. Further evidence supporting this date is the fact that no parallels to the finds from the Ḥanita tombs were encountered in the tomb from Rosh Ha-Niqra, attributed by Tadmor to the early phase of the period.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Pottery jars.
Fig. 2. Pottery jars (8, 9) and jugs (10–13).
Fig. 3. Metal weapons.
Fig. 4. Metal weapons.
Fig. 5. Bronze awl (1) and bronze (2–6) and bone (7) pins.
Fig. 6. Beads.